

УДК 351.853

В. Мещеряков

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ:
ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЬЯТЬ
ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ**

Розглянуто становлення основних підходів до визначення змісту понять “історико-культурна спадщина”, “пам’ятки архітектури”, “державне регулювання у сфері історико-культурної спадщини та пам’яток архітектури” та особливостей їх застосування. Здійснено аналіз сформованої в Україні державної системи охорони об’єктів культурної спадщини. Досліджено законодавчі та нормативні акти, які теоретично створюють умови для належного обліку та реєстрації об’єктів архітектурно-містобудівної спадщини.

Ключові слова: спадщина, культурні цінності, культурна спадщина, історико-культурна спадщина, пам’ятки архітектури, державне регулювання.

Ефективне і дієве державне регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам’яток архітектури – питання, яке знаходиться на порядку денному в багатьох країнах світу. Проте сучасна ситуація щодо збереження історико-культурної спадщини в Україні докорінно відрізняється від світової практики і потребує поглибленого опрацювання понятійно-категорійного апарату, який стосуються історико-культурних об’єктів та пов’язується із належною реалізацією низки положень Основного Закону України (ст. 11, 12, 54, 66), оскільки від цього залежить наскільки всебічно забезпечені їх охорона та використання.

Стосовно ступеня наукової розробленості цієї теми заслуговує уваги той факт, що вона успішно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями. Так, дослідники В. Холодок, В. Горбик, О. Худoley та інші приділяють увагу завданням та повноваженням центральних органів влади та органів місцевого самоврядування в аспекті їх визначальної ролі в реалізації державної політики зі збереження, охорони та збагачення історико-культурної спадщини [1 – 3], а вчені В. Курило, В. Жадько досліджують проблеми збереження історичної спадщини та формування законодавчої бази [4, 5]. Вагомий внесок у теоретичну розробку питань державного управління сферою туризму, охорони та збереження історико-культурної спадщини в Україні на регіональному рівні зробили К. Гевель, О. Малишева та інші [6, 7]. Проблеми з удосконалення механізмів державного управління охороною культурної спадщини стали доробком таких фахівців, як: Н. Кондель-Пермінової, В. Кузьменка, Д. Лихачьова, Ю. Опалька [8 – 11] та інших. Аналіз чинного законодавства та наукових праць означених учених, їх висновки й здобуті результати стали теоретико-методологічним підґрунтям нашого дослідження. Потрібно зауважити, що, в них, на жаль, відсутня єдність у розумінні та застосуванні низки понять, що є основними в сфері охорони та використання історико-культурних об’єктів (спадщини) та характеризують відповідне забезпечення цих об’єктів з боку держави. Тому, однією з проблем сучасного стану реалізації культурної функції держави в частині охорони й використання історико-культурної спадщини та пам’яток архітектури є певна внутрішня суперечливість понятійного апарату.

Відповідно, мета статті – дослідження питання складу понятійного апарату у сфері охорони історико-культурної спадщини і пам'яток архітектури та аналіз основних підходів до їх інтерпретації та застосування.

Питання збереження історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури у європейській традиції бере початок із раннього середньовіччя. Християнські звичаї виховували шанобливе ставлення до оригіналу та автентики, приклад тому – священні реліквії. За цього, термінологічне коло історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури складається із безлічі визначень цих дефініцій: “спадщина”, “культурні цінності”, “культурна спадщина”, “історико-культурні ресурси”, “об’єкти культурної спадщини”, “об’єкти історико-культурних цінностей”, “культурно-історична пам’ятка”, оскільки вони змістово доповнюють поняття “історико-культурна спадщина”, “пам’ятка архітектури”.

А тому, щоб правильно обрати спосіб визначення змісту поняття, насамперед необхідно вирішити питання: наскільки точним повинен бути його зміст, який обсяг деталізації передбачається йому надати? Саме тому сучасні вимоги до дослідження й охорони об’єктів історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури ґрунтуються на переосмисленні національного культурного надбання під кутом зору просторових підходів. Якщо раніше увага містобудівників і пам’яткоохоронців фокусувалася на окремих архітектурних спорудах і ансамблях, то тепер вона концентрується на великих просторових системах. Згідно із сучасними підходами, поняття “пам’ятка архітектури” не обмежується рамками окремої споруди – йдеться про охорону культурної спадщини як комплекс історичного архітектурно-просторового середовища в межах містобудівельно-ландшафтних комплексів [12]. Утім, існує й інша думка, згідно із якою під трактуванням дефініції “пам’ятка архітектури” ми розуміємо один із різновидів пам’яток культури, збудований у минулі історичні періоди (понад 40 – 50 років від сучасного моменту), що представлений об’єктами архітектурної спадщини (історичними, об’єктами монументального мистецтва, архітектури та містобудування, які занесені до Державного реєстру нерухомих пам’яток.

Водночас, аналіз Декларації прав культури (проект ідей) підготовленої Д. Лихачовим, дозволив розглянути виокремлений автором інформаційно-часовий аспект у визначенні поняття спадщини як певної форми закріплення і передачі сукупного духовного досвіду людства. Окрім того, науковець чітко виділяє дві її складові: духовні (мова, ідеали, традиції) і матеріальні (музейні, архівні, бібліотечні фонди, пам’ятники археології, архітектури, науки і мистецтва, пам’ятні знаки, спорудження, ансамблі, визначні місця та інші свідчення історичного минулого, унікальні ландшафти, спільні творіння людини і природи, сучасні спорудження, що становлять особливу цінність із погляду історії, мистецтва або науки) [13].

М. Кулешова у своєму дослідженні акцентує увагу на інформаційну складову спадщини, яку можна розглядати як “інформаційний потенціал, відбитий у явищах, подіях, матеріальних об’єктах, і необхідний людству для свого розвитку, а також, що зберігається для передачі майбутнім поколінням” [14].

Зрештою, визначення поняття “культурна спадщина” у контексті міської історії вперше було чітко окреслене у прийнятій за ініціативою ЮНЕСКО 1972 р. “Конвенції всесвітньої культурної і природної спадщини”. Ст. 1 цієї конвенції класифікувала поняття матеріальної культурної спадщини за трьома категоріями: а) пам’ятки (твори архітектури, монументальної скульптури та живопису, елементи або структури, що мають значну

універсальну цінність з погляду історії, мистецтва, науки; б) ансамблі (групи самостійних або об'єднаних будівель, архітектура, спільність або зв'язок з пейзажем яких становить значну універсальну цінність); в) визначні місця, твори людини або спільні твори людини і природи, а також зони, що включають археологічно визначні місця та становлять значну універсальну цінність з погляду історії, естетики, етнографії або антропології [15]. Таке формулювання є обґрунтованим і може бути застосоване для визначення внутрішнього складу матеріальної культурної спадщини і для організаційних цілей, але не відображає його роль і місце в сучасному світі. Тобто зміст дефініції “культурна спадщина” приблизно відповідає тому наповненню, яке в сучасній туристичній практиці охоплюється поняттям “історико-культурні ресурси”.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. відносить до культурної спадщини (cultural heritage) лише нерухомі об'єкти – архітектурні пам'ятки, ансамблі, визначні місця. Водночас це поняття часто трактується розширено, включно з археологічними знахідками, рукописами, книгами тощо. Оскільки саме таким є закріплений у міжнародному праві зміст поняття “культурна спадщина”, яке є вужчим, порівняно з поняттям “пам'ятка історії і культури”. Що ж до рухомих пам'яток, то до них більш коректно було б застосовувати ширше поняття “культурні цінності” (cultural property), яким охоплюються і нерухомі, й рухомі пам'ятки. У практиці пам'яткоохорони застосовується ще й поняття “cultural patrimony” (культурні цінності, які не підлягають експорту з країни свого походження) [16], що, природно, не сприяє термінологічній чіткості.

Водночас, пам'ятка архітектури – це один із різновидів пам'яток культури, збудований у минулі історичні періоди (понад 40 – 50 років від сучасного моменту), що представлений об'єктами архітектурної спадщини (історичними, об'єктами монументального мистецтва, архітектури та містобудування) та які занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток.

Особливе значення для України має й дослідження, збереження та популяризація нематеріальної історико-культурної спадщини – народних традицій, обрядів, пісень, переказів. З огляду на це, у 2003 р. було підписано Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, що передбачала підвищення рівня знань, а також міжнародне співробітництво задля забезпечення поваги до цього надбання. Пізніше – у 2008 р., згідно із Законом України “Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини” № 132-VI до Конвенції приєдналася й Україна. Згідно із ст. 2 конвенції, “нематеріальна культурна спадщина – це звичаї, форми представлення і вираження, знання і навички, – а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти і культурні простори, – визнані співтовариствами, групами і, в деяких окремих випадках особами в якості частини їх культурної спадщини” [17]. Тобто, іншими словами – це культурно-духовні особливості, які й вирізняють один етнос від іншого, формуючи його національну ідею. Тому природно, що кожна держава повинна бути зацікавлена не тільки у збереженні елементів, які формують її самобутність, а й в поширенні інформації про них серед світового співтовариства, дбаючи про свою складову Списку нематеріальної культурної спадщини людства.

14 грудня 2012 р. наказом № 1521 Міністерства культури України були визначені перші об'єкти нематеріальної культурної спадщини України, ареал їхнього побутування та носіїв, а також затверджено зразок відповідної облікової картки.

В Україні сформована державна система охорони об'єктів культурної спадщини. Загалом, із методологічного боку, напрацьовані законодавчі та нормативні акти

теоретично створюють умови для належного обліку та реєстрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини. У цьому контексті Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про охорону культурної спадщини" поняття "культурна спадщина" визначено як "сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини", до яких належить: визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність [18]. Закон став своєрідним ядром системи законодавства України у цій галузі. Його можна характеризувати як акт, що кодифікував правові акти, які вже діяли в сфері охорони пам'яток.

Існує думка, яку поділяє і автор статті, що у вітчизняному законодавстві синонімом терміна "культурна спадщина" є термін "історико-культурна спадщина" [19]. У цьому контексті, за твердженням Ю. Опалька, "культурно-історична спадщина є ключовим елементом розвитку історичної свідомості, впливовим чинником формування єдиної української національної ідентичності та утвердження об'єднаних цінностей у суспільстві" [20].

Своєю чергою, В. Шестак, на основі аналізу основних нормативно-правових актів у сфері охорони та використання об'єктів історико-культурної спадщини було уточнено поняття культурної спадщини як "сукупності матеріальних та нематеріальних культурних цінностей, які визнані державами, спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини" [21].

Тобто історико-культурна спадщина та пам'ятки архітектури складаються із таких аспектів минулого, які люди зберігають, культивують, вивчають і передають наступному поколінню; це те, що набуло цінність у минулому і цінність чого очікується в майбутньому. Оскільки ця цінність і її очікування змінюються із часом, це затвердило історико-культурну спадщину та пам'ятки архітектури як суб'єкти динамічної зміни.

Аналіз понять, які використовуються у нормативно-правових актах (Конституції України, Законах України, конвенціях ЮНЕСКО, актах Європейського Союзу), а також наукових джерелах при характеристиці певних явищ у сфері історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури дає підстави розглядати дані дефініції з позиції синонімічності й взаємозв'язку, що сприяє їх системному застосуванню, установленню співвідношення між ними та уніфікації. Як результат проведеного аналізу пропонується авторське визначення ключових понять у зазначеній сфері:

– історико-культурна спадщина – це безцінні матеріальні й нематеріальні об'єкти культурної спадщини, які є надбанням народу, основою створення і розбудови української державності, на якій формується національна самосвідомість, історична пам'ять, патріотизм нації;

– пам'ятки архітектури – це особливий вид нерухомої частини історико-культурної спадщини, представлена окремими об'єктами та комплексами (пам'ятками, архітектурними ансамблями, визначними місцями), які характеризують соціальний розвиток і культуру народу, відтворюють історичний розвиток, духовне життя суспільства в різні історичні періоди як в країні, так і в кожному окремо взятому регіоні. Характер архітектури пам'яток, їх композиційна та стилістична цілісність, соціальні та функціональні фактори, які впливають на образ архітектурного твору, технічний рівень виконання й

багато інших прямих і опосередкованих аспектів разом із історико-архітектурним середовищем та природним оточенням складають наукову, художню, історичну, етнологічну цінність об'єктів, віднесених до історико-культурної спадщини.

Оскільки державне регулювання створює умови для діяльності суб'єктів та об'єктів управління у напрямі, який є бажаним для держави і за яким відбуватиметься розвиток системи управління загалом, то державне регулювання у сфері історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури виступає як цілеспрямований процес, орієнтований на покращання державного управління та створення умов для діяльності суб'єктів (учасників правовідносин у цій сфері) та об'єктів (визначні місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їхні частини тощо) управління у напрямі культурної політики держави, за умови повного поєднання принципів, функцій, форм, методів і засобів їх регулювання.

Отже, ефективне збереження, відновлення та відповідне використання історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури потребує як державного регулювання, так і наукового підходу та людського фактору розуміння поставленої проблеми. Відповідно, науковцям та фахівцям необхідно приділяти якомога більше уваги удосконаленню інститутів державної влади, зокрема щодо охорони культурної спадщини, збереження та відтворення культурно-історичного середовища.

Висновки

Таким чином, зважаючи на вищезазначений аналіз понять, ми зробили висновок, що історико-культурна спадщина та пам'ятки архітектури – це віднесені до певного простору і часу типові та унікальні зразки матеріальної і духовної культури, створені минулими поколіннями, що витримали випробування часом і передаються із покоління в покоління як найбільші надбання, найвищі показники цивілізованого суспільства, свідчення духовності народу. А тому перед країною стоїть непросте завдання – упорядкувати роботу з охорони культурної спадщини. Зокрема, потрібно упорядкувати національне законодавство, яке має відповідати міжнародним зобов'язанням України, та забезпечити ефективне застосування закону, а також вирішити відповідальне завдання із вироблення стратегії гуманітарного розвитку сучасної України, яке потребує перегляду питання державного регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури.

Література

1. Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: стан і перспективи розвитку / В. Д. Холодок // Державне будівництво [Електронний ресурс]. — 2011. — № 1. — Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/index.html> 1.
2. Горбик В. Діяльність державних інституцій і громадських організацій з охорони культурної спадщини: історія, теорія, практика / В. Горбик, Г. Денисенко // Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва [Текст]. — К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. — Т. 1. — С. 5—42.
3. Худолей О. С. Актуальні проблеми пам'яткоохоронної справи в Україні на сучасному етапі / О. С. Худолей // Гілея [Текст]. — 2011. — Вип. 45. — С. 163—167.
4. Курило Т. В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / Т. В. Курило. — К. : [б. в.], 2003. — 18 с.

5. Жадько В. О. До проблеми збереження історичної спадщини та формування законодавчої бази / В. О. Жадько // Гілея [Текст]. — 2010. — № 33 (I). — С. 2—9.

6. Гевель К. М. Регіональний рівень управління сферою збереження історико-культурної спадщини в Україні / К. М. Гевель // Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика [Текст] : матер. наук.-практ. конф. (22 жовтня 2010 р.) : у 2 ч. Ч. 2 / за наук. ред. чл.-ред. НАН України В. С. Загорського. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. — С. 27—31.

7. Малишева О. В. Удосконалення механізмів державного управління охороною культурної спадщини та туризмом / О. В. Малишева, О. В. Черепанова // Проблеми трансформації системи державного управління в умовах політичної реформи в Україні [Текст] : матер. наук.-практ. конф. за міжнар. уч. (31 травня 2006 р.) : у 2 т. Т. 2. — К. : Вид-во НАДУ, 2006. — С. 346—348.

8. Кондель-Пермінова Н. Збереження архітектурно-містобудівної спадщини України у контексті розвитку міст / Н. Кондель-Пермінова // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини [Текст] : зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології. — 2009. — № 6. — С. 92—116.

9. Кузьменко В. Антиукраїнщина в законі / В. Кузьменко // Політика і культура [Текст]. — 2002. — № 41. — С. 44—46.

10. Лихачёв Д. С. Раздумья о России [Текст] / Д. С. Лихачёв. — СПб. : Logos, 1999. — С. 635—640.

11. Опалько Ю. Збереження культурно-історичної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи / Ю. Опалько // Стратегічні пріоритети [Текст]. — 2007. — № 1(2). — С. 83—88.

12. Україна в міжнародно-правових відносинах [Текст] : у 2 кн. Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей / відп. ред. : Ю. С. Шемшученко, В. І. Акуленко. — К. : Юрінком Інтер, 1997. — 864 с.

13. Лихачёв Д. С. Раздумья о России... — С. 635—640.

14. Кулешова М. Е. Понятийно-терминологическая система “Природное и культурное наследие”: содержание и основные понятия / М. Е. Кулешова // Уникальные территории в культурном и природном наследии регионов [Текст] : сб. науч. тр. — М. : РНИИ культурного и природного наследия, 1994. — С. 40—46.

15. Конвенции и Рекомендации ЮНЕСКО по вопросам охраны культурного наследия [Текст] : сб. док. — М. : [б. и.], 1990. — С. 42, 43.

16. Молчанов С. Н. К вопросу об использовании в законодательстве понятий “культурное наследие” и “культурное достояние” [Электронный ресурс] / С. Н. Молчанов. — Режим доступа : [http://www.Patrimony.ru/rus/science/on Terms/htm](http://www.Patrimony.ru/rus/science/on_Terms/htm).

17. Про охорону нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО [Електронний ресурс] : Конвенція / Міжнародний документ від 17.10.2003 р. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

18. Про охорону культурної спадщини [Електронний ресурс] : Закон України № 1805-III від 08.06.2000 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

19. Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: стан і перспективи розвитку...

20. Опалько Ю. Збереження культурно-історичної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи... — С. 83—88.

21. Шестак В. С. Впорядкування понятійного апарату в сфері охорони культурної спадщини як напрямок удосконалення реалізації обов'язків держави з її охорони / В. С. Шестак // Форум права [Електронний ресурс]. — 2010. — № 4. — С. 953—959. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10svczio.pdf>.

V. Meshcheryakov

**THE GOVERNMENT REGULATION IN HISTORICAL AND CULTURAL
HERITAGE PROTECTION AND MONUMENTS OF ARCHITECTURE:
TO THE QUESTION OF CONCEPTS DEFINITION AND FEATURES
OF THEIR IMPLEMENTATION**

The process of establishing the main approaches to the definition of the concepts of “historical and cultural heritage”, “monuments of architecture”, “state regulation in the sphere of historical and cultural heritage and monuments of architecture and features of their implementation are considered. The analysis of the existing in Ukraine the state system of protection of objects of cultural heritage is conducted. Legal and normative acts, which theoretically create conditions for the proper accounting and registration of the objects of architectural heritage are studied.

Key words: heritage, cultural values, cultural heritage, historical and cultural heritage, monuments of architecture, state regulation.